

توسل از دیدگاه آیات و روایات^۱

سید میثم عباس رضوی^۲

چکیده

توسل از آموزه‌های اعتقادی شیعه و اکثریت مسلمانان، به معنای واسطه قرار دادن شخص یا چیزی نزد خداوند، برای تقرب به او و برآورده شدن حاجت‌ها است. توسل با آموزه شفاعت، پیوند نزدیکی دارد و این دو آموزه معمولاً همراه یکدیگر ذکر می‌شوند. به اعتقاد شیعیان، اهمیت توسل برخاسته از امر الهی در قرآن و نیز احادیث پرشماری از اهل بیت علیهم السلام است. در دعاها و زیارات ائمه علیهم السلام نیز مضامین توسل بسیار به چشم می‌خورد که جامعترین آنها دعای توسل است. در دوره معاصر، وهابی‌ها به پیروی از ابن تیمیه اشکالاتی را درباره توسل مطرح کرده‌اند که علمای شیعه و غالب اهل سنت این اشکالات را نپذیرفته‌اند.

واژگان کلیدی: قرآن، توسل، توسل عام، توسل خاص، آثار توسل، روش‌های

توسل.

۱ تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۷/۱۹ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۶/۱۱/۲۲

۲ دانش پژوه دوره کارشناسی فقه و معارف اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه، مشهد مقدس

مقدمه

از مفاد سوره شوری و سوره فرقان نیز می‌توان چنین برداشت نمود که مودت خاندان رسالت یکی از راه‌هایی است که انسان را به رضایت خداوند رهنمود می‌سازد. برای اثبات جواز توسل و حتی مطلوبیت آن از دیدگاه شرعی، احادیث متعددی که در منابع شیعه و اهل سنت نقل شده، قابل استناد است. به گفته امیرمؤمنان، برترین وسیله‌ای که متوسلان با آن به خداوند تقرب می‌جویند، ایمان به خدای یگانه، پیامبر او، جهاد در راه خدا و انجام دادن فرایض است (نهج البلاغه، خ ۱۰۹). به موجب حدیث عثمان بن حنیف که منابع حدیثی متعدد آن را آورده‌اند (ابن حنبل، ج ۴: ۱۳۸)، مرد نابینایی به توصیه پیامبر اکرم، با توسل به ایشان بینایی خود را بازیافت. بعلاوه، بنا به حدیث ابوسعید خُدَری، در دعایی که پیامبر اکرم آموزش داده‌اند، توسل به مقام و منزلت صالحان روا و مطلوب است، احادیث دیگری نیز در منابع اهل سنت مشروعیت توسل را اثبات می‌کند. شمار احادیث مشابه در منابع شیعی، از جمله در ادعیه و مناجات‌های مخصوص، نیز بسیار است

۱-۱-۱ توسل در لغت:

توسل در لغت به معنای انجام دادن کاری برای تقرب به یک چیز یا شخص است (ابن منظور، ۱۳۰۸ق، ج ۱۱: ۷۲۴).

۱-۱-۲ توسل در اصطلاح:

به این معناست که انسان در هنگام دعا و استغاثه، به درگاه الهی چیزی عرضه کند که واسطه پذیرش توبه و اجابت دعای او و بر آورده شدن درخواستش باشد، مانند صفات و اسمای الهی یا نام پیامبر اکرم یا دعای آن حضرت یا نام اولیای عظیم الشان و فرشتگان (فراهیدی، ۱۳۸۳ش، ج ۷: ۲۹۸).

۱-۱-۳ آیات در باب توسل

آیات بسیاری در قرآن کریم وجود دارد که درخواست از غیر خداوند را مشروع می‌داند.

۱- «يَا أَبَانَا اسْتَعْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ» (یوسف/۹۷) گفتند: ای پدر! برای گناهان ما آمرزش خواه که ما خطاکار بودیم. در این آیه خداوند داستان برادران حضرت یوسف علیه‌السلام را یادآوری می‌کند که آنها بعد از پشیمانی از رفتارشان به پیش حضرت یعقوب علیه‌السلام آمدند و از او که پیامبر خدا

بود درخواست کردند که از خداوند برای آنها طلب بخشش کند. حضرت یعقوب هم نگفت که چرا خودتان مستقیماً سراغ خداوند نمی‌روید و به من متوسل شده‌اید؛ بلکه به آنها وعده داد که از خداوند برای آنها طلب بخشش خواهد کرد: «قَالَ سَوْفَ أَسْتَعْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ» (یوسف/۹۸) گفت: به زودی از پروردگرم برای شما آمرزش می‌خواهم، که او همانا آمرزنده و مهربان است.

۲ - همچنین خداوند در آیه ۶۴ سوره نساء خطاب به پیامبرش می‌فرماید: «وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا». (نساء/۶۴) و اگر آنان وقتی به خود ستم کرده بودند، پیش تو می‌آمدند و از خدا آمرزش می‌خواستند و پیامبر نیز برای آنان طلب آمرزش می‌کرد، قطعاً خدا را توبه‌پذیر مهربان می‌یافتند. این آیه نشان می‌دهد که باید برای طلب بخشش از خداوند واسطه و وسیله آبروداری را پیدا کرد تا خداوند به خاطر او حاجات انسان را برآورده سازد.

۱-۱-۴ جواز توسل در آیات

از آن‌جا که توسل به اسباب برای رسیدن به اهداف، چه در زندگی مادی انسان و چه در حیات معنوی، از دیدگاه فطری و عقلایی امری مطلوب و حتی ضروری به شمار می‌رود، در اصل مشروعیت و جواز توسل، به گونه‌ای جمالی، کمتر تردید شده است. تحصیل وسیله برای قرب الهی را همراه با جهاد در راه خدا موجب رستگاری مؤمنان دانسته است. از مفاد سوره شوری آیه ۲۳ و سوره فرقان آیه ۵۷ نیز می‌توان چنین برداشت نمود که مودت خاندان رسالت یکی از راههایی است که انسان را به رضایت خداوند رهنمود می‌شود.

برای اثبات جواز توسل و حتی مطلوبیت آن از دیدگاه شرعی احادیث متعددی که در منابع شیعه و اهل سنت نقل شده، قابل استناد است. به گفته امیرمؤمنان، برترین وسیله‌ای که متوسلان با آن به خداوند تقرب می‌جویند، ایمان به خدای یگانه، پیامبر او، جهاد در راه خدا و انجام دادن فرایض است (نهج البلاغه، خ ۱۰۹). به موجب حدیث عثمان بن حنیف که منابع حدیثی متعدد آن را آورده‌اند (ابن حنبل، ج ۴: ۱۳۸)، مرد نابینایی به توصیه پیامبر اکرم، با توسل به ایشان بینایی خود را بازیافت. بعلاوه، بنا به حدیث ابوسعید خدری، در دعایی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله وسلم آموزش داده‌اند، توسل به مقام و منزلت صالحان روا و مطلوب است، احادیث دیگری نیز در منابع اهل

سنت مشروعیّت توسل را اثبات می‌کند. شمار احادیث مشابه در منابع شیعی، از جمله در ادعیه و مناجات‌های مخصوص، نیز بسیار است (ابن ماجه، ج: ۱: ۲۵۶).

۱-۱-۵ درخواست توسل از اولیای الهی

ادله‌ی امکان درخواست شفاعت از اولیای الهی نیز به گونه‌ای مشروعیّت توسل را افاده می‌کند. برخی نویسندگان، از جمله رشیدرضا، در اعتبار سند شماری از این احادیث مناقشه کرده‌اند، اما با توجه به تواتر معنوی این احادیث، صحت احتمالی مناقشات آنان به اصل مطلب لطمه‌ای وارد نمی‌کند. بر طبق احادیث، پیامبر اکرم به هنگام دفن فاطمه بنت اسد برای او دعا کردند و به حق خود و پیامبران پیشین توسل جستند (سمهودی ۱۴۰۴ق، ج: ۳: ۸۹۹).

در منابع به ماجرای استسقای پیامبر اکرم اشاره شده و اینکه پس از استسقا، فردی از قبیله کنانه در باره ایشان شعری سرود و پیامبر از شعر وی تقدیر کردند. در ابیات وی آمده بود: «سُقینا بوجهِ النبی المطر» به آبروی پیامبر بر ما باران بارید (تجدید کشف الارتیاب فی اتباع محمد بن عبد الوهاب، ص ۳۸۲).

۱-۱-۶ توسل در سیره مسلمانان صدر اسلام

در سیره مسلمانان صدر اسلام و یاران پیامبر مواردی وجود دارد که نشان می‌دهد توسل به صالحان و پاکدامنان از دیدگاه آنان امری مقبول و پسندیده بوده است. در این باره می‌توان به این موارد اشاره کرد: توسل عمر به عباس بن عبدالمطلب در هنگام مراسم استسقا یا طلب باران، متوسل شدن صفیه، عمه پیامبر اکرم، به آن حضرت با سرودن اشعاری در رثای ایشان، توسل مردی به پیامبر در زمان خلافت عثمان با راهنمایی عثمان بن حنیف، و توسل بلال بن حارث به آن حضرت برای طلب باران. به نوشته زینی دحلان تتبع در اذکار و ادعیه پیشینیان موارد بسیاری از توسل‌های آنان را به دست می‌دهد. ابن حَجَر هَيْثُمی (دحلان: ۱۸) برخی اشعار شافعی را آورده که در آن آل پیامبر صریحاً وسیله قرب الهی معرفی شده‌اند. بنابر روایتی، مالک بن انس در گفتگویی با منصور دوانیقی چگونگی زیارت پیامبر اکرم و توسل به ایشان را به وی آموخت.

توسل به صالحان و بندگان برگزیده خدا به انگیزه تحصیل قرب الهی، ویژه زمان پیامبر و دین اسلام نبوده، بلکه باید این سیره را استمرار سیره اولیا و انبیای پیشین به شمار آورد، که سازگار با فطرت سلیم انسانی و راهی

خردمندانه برای جلب رحمت خداوند است. در این باره در منابع حدیثی و تاریخی نمونه‌های متعددی می‌توان یافت (سمهودی ۱۴۰۴ق، ج ۴: ۱۳۷۶).

۲-۱ اقسام وسیله

بنابر منابع شیعه، برای نزدیک شدن به خدا از هر وسیله‌ای نمی‌توان استفاده کرد؛ برای مثال استفاده از آتش که در برخی آیین‌های دیگر مرسوم است، یا بت که در حجاز معمول بوده، باطل و حرام است؛ زیرا اجازه شرعی استفاده از آتش به عنوان وسیله اثبات نشده است و حرام بودن استفاده از بت نیز در شرع اثبات شده است. برای اینکه بدانیم چه چیزهای از دیدگاه شرع، وسیله هستند باید به آیات و روایات مراجعه کرد. بدین رو برخی توسل را به توسل مشروع و توسل نامشروع تقسیم کرده‌اند (مجلسی، ج ۲۴: ۸۴).

در روایات اهل بیت علیهم السلام به آنچه می‌توان بدان توسل جست، تصریح شده است. از جمله آنهاست:

ایمان به خدای یگانه و پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم (ابن حنبل ج ۴: ۱۳۸)، جهاد در راه خدا، اخلاص، برپاداشتن نماز، پرداخت زکات روزه ماه رمضان، حج و عمره، صلح رحم، صدقه پنهانی و آشکار، قرآن، أسماء و صفات خدا، توسل به دعای مؤمنان و صالحان، توسل به دعای پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و توسل به خود پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، امامان معصوم و اهل بیت علیهم السلام، هر کار نیک و صالح (طبرانی ۱۴۰۴ق، ج ۹: ۳۱).

۲-۲ شبهات وهابیان درباره توسل

آموزه توسل را بیشتر مسلمانان چه شیعه و چه اهل سنت پذیرفته‌اند؛ در این بین وهابیت آموزه توسل را مردود می‌داند و در مقابل، بسیاری از عالمان مسلمان در رد آنها کتاب نگاشته‌اند. برخی از اشکالات وهابیان از این قرار است:

۲-۲-۱ توسل و توحید

نخستین دلیل وهابیان این است که توسل با توحید منافات دارد؛ زیرا بنده باید تنها از خدا کمک بخواهد و کمک خواستن از غیر خدا شرک است. ابن تیمیه برای اثبات این مدعا، گاه به آیات قرآنی استدلال کرده است، از جمله «قُلْ ادْعُوا الَّذِينَ رَزَقْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيُرْجُونَ رَحْمَتَهُ وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ إِنَّ عَذَابَ

رَبِّكَ كَانَ مَحذُورًا» (اسرا/۵۶، ۵۷) سوره حمد «إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» (حمد/۵) او معتقد است که آنچه در این آیات منع و نکوهش شده است، همان توسل به خداوند است.

به گفته موافقان توسل، این آیات معنای دیگری دارند؛ دو آیه نخست از نفی الوهیت معبودهای مشرکان و عدم شایستگی خدایان ساخت دستشان برای پرستش سخن می‌گویند و ارتباطی به موضوع توسل به امور مقدس به منظور تقرب به درگاه الهی ندارند. همچنین آیه ۵ سوره حمد در صدد نفی کمک خواستن از غیر خدا با اعتقاد به استقلال و سیله‌ها از خدا است، نه نفی استعانت از خداوند با وسایل و وسایط؛ همچنان که در قرآن کریم یاری جستن از نماز و امور دیگر نیز مطرح شده است.

باورمندان به توسل بر آنند که از نظر عقلی نیز توسل به هیچ وجه شرک نیست؛ زیرا اولاً کمک گرفتن از کسی یا چیزی به معنای پرستیدن آن شخص یا چیز نیست. نظام عالم بر اساس رابطه تأثیر اشیاء و وسایل در یکدیگر است و البته همه آنها بر اراده الهی تکیه دارند و هیچ‌یک مستقلانه قادر به تأثیرگذاری نیستند. همان‌گونه که کمک گرفتن از وسائل و ابزار مادی و انسانها در امور زندگی شرک نیست، استفاده از وسیله غیر مادی نیز اگر با اعتقاد به وابسته بودن آنها باشد شرک نخواهد بود (طبری: ۲۵۲؛ هیشمی، ج ۹: ۳۹). بینش توحیدی مسلتزم آن است که انسان در عین حال که از اسباب و وسایل استفاده می‌کند، به مبداء آن و وابسته بودن همه وسایل به پروردگار عالم آگاه باشد و این همان توحید است.

مخالفان توسل، علاوه بر اینها، بر حرمت توسل، به آیات دیگری نیز استناد کرده‌اند، از جمله آیه ۳ «سوره زمر» «أَلَا لِلَّهِ الدِّينُ الْخَالِصُ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَىٰ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فِي مَا هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ كَاذِبٌ كَفَّارٌ وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّتِي تُقَرَّبُكُمْ عِنْدَنَا زُلْفَىٰ إِلَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ جِزَاءٌ الصَّغِيرُ بِمَا عَمِلُوا وَهُمْ فِي الْعُزْفَاتِ آمِنُونَ» (سبا/۳۷) ولی آیه نخست تنها عبادت غیر خدا و بت پرستی را نفی کرده نه تقرب به خداوند را از طریق توسل به صالحان، بدون آن که مورد پرستش قرار گیرند. درباره آیه دوم هم می‌توان گفت که توسل به انبیاء و اولیاء از جمله مصادیق کار شایسته (عمل صالح) است و با مفهوم آیه تنافی ندارد.

۲-۲-۲ توسل به پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم بعد از رحلت

بنابر باور ابن تیمیه توسل به دعای پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم و صالحان، فقط در زمان حیات آنان صحیح است و پس از مرگ دیگر کاری از آنان بر نمی آید و توسل صحیح نیست (ابن تیمیه، ج ۱: ۲۳/۲۲).

به اعتقاد بیشتر مسلمانان، این سخن ابن تیمیه با آیات قرآنی که از زندگی پس از مرگ خبر می دهند، سازگار نیست و زندگی انبیا و اولیاء پس از انتقال آنان به عالم برزخ نیز ادامه دارد. همان گونه که به تصریح قرآن، زندگی شهیدان پس از مرگ آنان نیز ادامه دارد پیامبران که مقام بالاتری نسبت به شهیدان دارند، بعد از مرگ ظاهری زنده اند. از دیدگاه اسلامی، مرگ، فنا و نابودی انسان نیست بلکه انتقال از عالمی به عالم دیگر است.

همان گونه که در زمان حیات می توان از پیامبر صلی الله علیه و آله وسلم خواست تا برای انسان دعا و استغفار کند، بعد از حیات آن حضرت نیز می توان همین درخواست را داشت؛ زیرا بنا بر قرآن کریم و سنت، امکان اتصال انسان موجود در دنیا به ارواح انسان ها در عالم برزخ وجود دارد. گفتگوی صالح پیامبر و شعیب علیه السلام با امت هلاک شده خود، و اینکه در قرآن نیز خداوند به پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) فرمان می دهد تا با پیامبران پیشین گفتگو کند، و گفتگوی پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) و امیر مؤمنان (علیه السلام) با کشته شدگان جنگ بدر و جمل از ادله و شواهد این مدعا است (ابن حجر عسقلانی، ج ۲: ۴۱۱/۴۱۲).

شیعیان در عصر غیبت، علاوه بر پیامبر و سایر معصومان، به طور ویژه به امام زمان (عج) که او را زنده می دانند توسل کرده و دعاها و توجهات ویژه آن امام را خواستارند. شیعیان به دلیل آیاتی مانند «وَقُلْ اَعْمَلُوا فِی سَبِيلِ اللّٰهِ عَمَلِكُمْ وَرَسُولِهِ وَالْمُؤْمِنُونَ وَسَتُرَدُّونَ اِلٰی عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ» و روایات فراوانی که تعدادی از آنها در بخش باب فی ان الائمة شهداء الله عز و جل علی خلقه (توبه ۱۰۵) (ائمه، شاهدان خداوند بر خلق هستند) اصول کافی گردآوری شده اند معتقدند امامان با اذن و اجازه خداوند از حال و شرایط زندگی انسان ها باخبر بوده و می توانند در بهبود شرایط مادی و معنوی افراد اثرگذار باشند، و هرچه پیروی، توسل و ارتباط با آنها بیشتر باشد این آثار نیز بیشتر خواهد بود.

۲-۳ توسل و بدعت

سیره پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) و اهل بیت (علیهم السلام) و نیز رفتار صحابه و مسلمانان صدر اسلام با بدعت شمردن توسل سازگار نیست. برخی از حوادثی که رایج بودن توسل نزد مسلمانان را نشان می‌دهد عبارت است از: توسل عمر به عباس بن عبدالمطلب در هنگام مراسم استسقا یا طلب باران، متوسل شدن صفیه، عمه پیامبر اکرم، به آن حضرت با سرودن اشعاری در رثای ایشان، توسل مردی به پیامبر (صلی الله علیه وآله وسلم) در زمان خلافت عثمان با راهنمایی عثمان بن حنیف، و توسل بلال بن حارث به آن حضرت برای طلب باران.

به نوشته زینی دحلان تتبع در اذکار و ادعیه پیشینیان موارد بسیاری از توسل‌های آنان را به دست می‌دهد. ابن حَجَر هِثَمی برخی اشعار شافعی را آورده که در آن آل پیامبر (صلی الله علیه وآله وسلم) صریحاً وسیله قرب الاهی معرفی شده‌اند. بنا بر روایتی، مالک بن انس در گفتگویی با منصور دوانیقی چگونگی زیارت پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) و توسل به ایشان را به وی آموخت.

حتی اگر صحت سند برخی از روایات اهل سنت در جایز بودن توسل پذیرفته نشود، بسیار بودن تعداد آنها نشان می‌دهد که توسل از عصر صحابه تا دوران‌های بعد رایج و به مثابه اصلی مسلم پذیرفته شده بوده است. سمهودی ماجراهای متعددی را درباره کسانی که با توسل به پیامبر (صلی الله علیه وآله وسلم) نزد قبر مطهر آن حضرت، به خواست‌های خود نایل شدند، آورده است (بخاری ۱۴۰۱ق، ج ۲: ۱۶).

۳-۱ نحوه توسل در زیارات و دعاها

بررسی نحوه توسل و ادبیات به کار رفته در ادعیه ماثور (دعاهایی که از معصومان رسیده است) و زیارات امامان علیهم السلام تصویری درست از توسل مشروع را نشان می‌دهد. توسل به امامان و اولیای الهی در بیشتر دعاها شیعه و زیارات (پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم) امامان (علیهم السلام) آمده است. همچنین در کتب ادعیه نمازهای مخصوصی برای توسل به پیامبر (صلی الله علیه وآله وسلم) یا هر یک از امامان ذکر شده است، که معروف‌ترین آنها دعای توسل است. برخی از فرازهای دعای توسل به این صورت است. «اَللّٰهُمَّ اِنِّیْ اَسْئَلُكَ وَ اَتُوْجِّهُ اِلَیْكَ بِنَبِیِّكَ نَبِیِّ الرَّحْمَةِ...» (دعای توسل) خداوند!

من توسط پیامبر تو که پیامبر رحمت است به تو روی می آورم و از تو در خواست می کنم...

«يَا رَسُولَ اللَّهِ... إِنَّا تَوَجَّهْنَا وَاسْتَشْفَعْنَا وَتَوَسَّلْنَا بِكَ إِلَى اللَّهِ وَقَدَّمْنَاكَ بَيْنَ يَدَي حَاجَاتِنَا يَا وَجِيهًا عِنْدَ اللَّهِ إِشْفَعُ لَنَا عِنْدَ اللَّهِ» (همان) ای رسول خدا! ما به وسیله تو به خدا روی آورده و از او شفاعت و به او توسل می جوئیم و تو را پیشاپیش حاجت‌هایمان قرار می دهیم؛ ای کسی که نزد خدا آبرومندی، برای ما نزد خداوند شفاعت کن!

قسم دادن خداوند به حق پیامبر و امامان و صالحان نیز یکی از شیوه‌های توسل مشروع است؛ مانند اینکه گفته شود: «اللهم انی اسئلك بجاه محمد» یا «اللهم انی اسئلك بحق کل مؤمن مدحه فیه».

۲-۳ توسل و عشق به اهل بیت (علیهم السلام) در معارف دین:

توسل و عشق وافر به پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله و سلم) و اهل بیت (علیهم السلام) ایشان از امتیازات خاص فرهنگ تشیع به شمار می رود که ریشه در آیات نورانی وحی و فرمایشات معصومین (علیهم السلام) دارد. در نظر شیعه نبی مکرم اسلام (صلی الله علیه وآله و سلم) و اهل بیت (علیهم السلام) ایشان وسائط فیض الهی هستند که خداوند از طریق ایشان برکات خویش را بر بشر می فرستد و این وساطت هم در زمینه تکوین و هم در زمینه تشریح و هدایت بشر است و از طرف دیگر حیات و ممات ایشان یکسان است؛ از این رو تمسک و توسل به این انوار پاک در دنیا باعث وساطت این بزرگواران نزد پروردگار و حل شدن مشکلات با افاضه الهی و موجب شفاعت آنها در قیامت می گردد و کسی که قدم در راه اطاعت از دستورات آنها بنهد رستگار خواهد شد. لذا در زیارت جامعه که از لسان مبارک امام هادی (علیه السلام) صادر گردیده، اینگونه می خوانیم:

«مَنْ أَتَاكُمْ نَجِيًّا وَمَنْ لَمْ يَأْتِكُمْ هَلِكٌ... مَنْ وَالَاكُمْ فَقَدْ وَالِيَ اللَّهَ وَمَنْ عَادَاكُمْ فَقَدْ عَادَى اللَّهَ... بِكُمْ فَتَحَ اللَّهُ وَبِكُمْ يَخْتَمُ وَبِكُمْ يَنْزِلُ الْغَيْثُ وَبِكُمْ يَمْسُكُ السَّمَاءُ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ... مَنْ أَرَادَ اللَّهُ بِدَأْبِكُمْ...» (قمی، ۱۳۸۰، ۹۰:)

هر کس نزد شما آمد، نجات خواهد یافت و کسی که از شما فاصله گرفت هلاک می شود... هر کس شما را دوست بدارد خدا را دوست داشته و هر کس با شما دشمنی کند با خدا دشمنی کرده است به شما خداوند آغاز می کند و به شما پایان می دهد و به وسیله شما باران می فرستد و به وسیله

شما آسمان را نگه می‌دارد... هر که خدا را خواهد باید از طریق شما آغاز کند و به خدا تقرّب جوید....

آیات نورانی قرآن نیز مؤید این سیره رائج در بین شیعه است، «یا ایها الذین امنوا اتقوا الله وابتغوا الیه الوسیله» (مائده/۳۵)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید از خدا بترسید و برای نزدیک شدن به او وسیله بجوئید. وسیله، در این آیه شریفه معنای وسیعی دارد و هر چیزی را که به کمک آن تقرّب به حضرت حقّ حاصل شود، شامل می‌گردد، اعم از ایمان به خدا، عبادت او، جهاد در راه خدا و یا شفاعت پیامبر، امامان و بندگان صالح خدا. چنانچه امیرمؤمنان (علیه السلام) در موردی در ذیل این آیه فرمودند: «أنا وسیلته» «من وسیله تقرّب به خدا هستم» (طباطبایی، ۱۴۱۱ق، ج ۵: ۳۶۲)

در مورد دیگر مصادیق «وسیله تقرّب به خدا» را ایمان، نماز، روزه و جهاد معرفی کردند، «ان افضل ما توسل به المتوسلون الی الله سبحانه الایمان به و برسوله...» (نهج البلاغه، خ ۱۰۹) سیره عملی مسلمین در زمان پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله و سلم) بر همین منوال بوده، که از پیامبر می‌خواستند نزد خداوند شفیع آنان باشند.

۳-۳ آداب و روش‌های توسّل:

توسل جستن به ائمه (علیهم السلام)، نیازمند رعایت روش‌ها و ایجاد شرایطی است که بدون تحقق آن، نمی‌توان امید به برآورده شدن خواسته‌ها و حاجات خود داشت. در ذیل به برخی از آداب و روش‌های توسل اشاره می‌شود:

۱-۳-۳ توسل و معرفت:

حرکت به سوی مقصد با شوق و رغبت، بدون معرفت و شناخت نمی‌شود. به بیان دیگر: حرکت رغبت‌آمیز به سوی مقصد زمانی رهرو را به مقصد می‌رساند که، ملازم با تحقق سه امر باشد:

الف) «وسیله‌ای» که شخص متوسل می‌خواهد به مدد آن و با اطمینان به سمت مقصد حرکت کند، از توانایی و کمالات والا و آرامش بخشی برخوردار باشد.

ب) توسل جوینده، معرفت و شناخت لازم در مورد آن «وسیله» و قدرت و منزلتش را داشته باشد.

ج) فرد متوسل، با آگاهی از توانایی و استعدادهای خویش و به کارگیری آن بتواند، شایستگی لازم برای نزدیکی و تقرب به «وسیله» و استمداد و استعانت از آن کسب کند (حرعاملی، ج ۴: ۱۲۱۹)

۳-۳-۲ طهارت:

الف) طهارت باطنی: گفته شد، توسل به معنی و نزدیک شدن به خدا از راه نزدیک شدن به ائمه (علیهم السلام) و درخواست شفاعت آنان است. انسان که قلبش آلوده به گناهان بسیار است، تا توبه نکند و با کسب طهارت قلبی و باطنی، شایستگی و لیاقت لازم را کسب ننماید، چگونه می‌تواند خود را به ائمه (علیهم السلام) نزدیک کند و توسل جوید و آنان را شفیع خود قرار دهد؟

ب) طهارت ظاهری: شامل طهارت بدن و لباس، نیز و ضویا غسل و پوشیدن لباس مناسب و معطر است و به این ترتیب خود را برای برقراری ارتباط با امامان (علیهم السلام) و توسل به آنان آماده می‌سازید.

۳-۳-۳ توجه به تجلیات ویژه:

بر اساس آن چه در معارف اسلامی آمده است، خداوند هستی را به خاطر چهارده معصوم علیهم السلام آفرید و آفرینش را با خلق آنان آغاز کرد، آنان را روح عالم قرار داد. تا انوار آنان بر جهان تجلی دارد، جهان پایدار است. فیض ربوی به عالم موجودات جریان می‌یابد و نعمت‌ها به دست آنان سر ازیر می‌گردد، و همه همّ و غم‌ها، سختی‌ها و مشکلات با توسل به هر یک از آنان و شفاعتشان بر طرف می‌گردد، لیکن هر یک از آنان مظهر اسم خاص از اسمای حسنای الهی و اسم اعظم می‌باشد. از این رو امام ششم، «صادق» و امام پنجم «باقر» و امام هفتم «کاظم» و امام نهم «جواد» نامیده شده‌اند؛ با این که همه آنان صادق و باقر و کاظم و جواد هستند.

بنابر این بهتر است در توسل جستن به چهارده معصوم (علیهم السلام) به نوع مظهریت و تجلیات ویژه توجه شود، صاحب نجم الثاقب می‌نویسد: «در امور معنوی و قلبی، مسایل آخرت، آمرزش گناهان، طلب شفاعت و سعادت و خوشبختی و عاقبت به خیری، به پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم) فاطمه (علیها السلام) امام حسن و امام حسین و امام باقر و امام صادق و امام هادی و امام حسن عسکری (علیهم السلام) متوسل شوید.

در مسایل علمی و کسب معارف الهی به «باب مدینه العلم» یعنی

امیرالمؤمنین (علیه السلام) باید متوسل شد. برای نجات از ستم سلاطین، شر دشمنان، دفع اذیت و آزار شیاطین جنّی و انسی به امام علی (علیه السلام) و امام سجاد (علیه السلام) باید توسل جست. برای شفای بیماران به امام موسی بن جعفر (علیه السلام) توسل جوید. برای رهایی از هر گرفتاری مخصوصاً صحت و سلامتی در سفر به امام رضا (علیه السلام) متوسل شوید. برای وسعت رزق و روزی، و طلب گشایش در امور زندگی و دنیایی به امام جواد (علیه السلام) متوسل شوید. در هر کاری که انسان احساس کرد فریاد رسی جز خدا ندارد یا در اضطرار و تنگنا قرار گرفت، به امام زمان (عج) متوسل شود و بگوید: یا مولای، یا صاحب الزمان، ادرکنی. یا مولای، یا صاحب الزمان، اغثنی. یا ابا صالح و یا بقیه الله، ادرکنی.

۲-۳ آیین توسل در فرهنگ شیعی

توسل به سبب جایگاه ویژه‌ای که در فرهنگ شیعی دارد، آیین‌ها و آداب خاصی در میان شیعیان پیدا کرده است. برخی از این آیین‌ها فاقد مبنای روایی اند هرچند منع شرعی نیز ندارند؛ مانند سفره انداختن به نام امامان مثلاً سفره امام زین العابدین (علیه السلام) و یا سفره حضرت ابوالفضل. در این جلسات ضمن اطعام مؤمنان و خواندن قرآن و دعا و هدیه کردن ثواب آن به آن امام، به او توسل می‌جویند.

برپاکردن مجالس دعای توسل به صورت گروهی نیز از آیین‌های فراگیر شیعیان است که معمولاً شبهای چهارشنبه و در مساجد، حرم امامان و حتی در منازل انجام می‌شود. برخی رفتارها و روش‌های توسل در میان برخی شیعیان دیده می‌شود که سنت رسمی شیعی آن را تأیید نمی‌کند.

توسل ریشه در آیات قرآن و فرمایشات معصومین (علیهم السلام) دارد و از آنجا که وجود معصومین (علیهم السلام) پاک و به دور از هر گونه گناه است می‌توانند واسطه فیض الهی شوند. خداوند در قرآن کریم فرموده است: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید از خدا بترسید و برای نزدیک شدن به او وسیله بجوئید» (مائده/۳۵) که از این آیه استنباط می‌شود که انسان باید با واسطه به درگاه خدا برود. باز اینجا می‌شود افزود: همه انسان‌ها برای رسیدن به سعادت و کمال به توسل نیاز دارند و این موضوع نه تنها در مورد انسان‌های عادی صدق می‌کند، بلکه حتی پیامبران الهی از جمله حضرت آدم (علیه السلام) و حضرت نوح (علیه السلام)، نیز به اهل بیت (علیهم السلام)

متوسل شده اند. در ادامه به بیان تفاوت مفهوم توسل با شفاعت بیان شده است: پناه بردن به معصومین (علیهم السلام) برای حل مشکلات دنیوی را توسل و دستگیری آن بزرگواران از دوستان و محبین خود در روز قیامت را شفاعت می گویند. با بیان اینکه توسل باعث تقرب انسان به درگاه خدا می شود، گفت: کسی به اولیاء الهی متوسل می شود در واقع آنها را واسطه فیض قرار داده است و از آنجا که آنها مقرب درگاه الهی هستند می توانند موجب تقرب او به ساحت مقدس خدا شوند. انسان با توسل به اهل بیت (علیهم السلام) می تواند به اوج قله بندگی و عبودیت برسد و توسل و درخواست کمک از معصومین (علیهم السلام) نه تنها شرک نیست بلکه عین توحید است. توسل هرگز به این معنی نیست که ما چیزی را از شخص پیامبر (صلی الله علیه و آله وسلم) و یا امام معصوم (علیهم السلام) مستقل از خدا تقاضا کنیم، بلکه منظور این است آنها به خاطر مقام و جایگاهی که در نزد خداوند دارند برایشان از خداوند طلب خیر کنند.

نتیجه گیری

هر چند التزام به صحت تمامی روایاتی که در این زمینه نقل شده، ممکن نیست، کثرت آنها نشان می دهد که این توسل از عصر صحابه تا دوران های بعد رایج بوده و به مثابه اصلی مسلم مورد پذیرش بوده است. ماجراهای متعددی درباره کسانی که با توسل به پیامبر نزد قبر مطهر آن حضرت، به خواست های خود نایل شدند، نقل شده است؛ که بسیاری از این روایات صحت این امر مهم را نشان می دهد.

منابع

- قرآن

- نهج البلاغه، (۱۳۶۶ش) ترجمه: فیض الاسلام، ناشر فیض الاسلام.
- ابن ابی الحدید، (۱۳۸۵ق) شرح نهج البلاغه، چاپ محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره، چاپ بیروت.
- ابن تیمیّه، بی تا، مجموعه الرسائل و المسائل، چاپ محمد رشیدرضا، دمشق.
- ابن حجر عسقلانی، احمد بنعلی، بی تا، فتح الباری: شرح صحیح البخاری، بیروت: دارالمعرفه.
- ابن حنبل، مسند الامام احمد بن حنبل، بی تا، بیروت: دار صادر.
- ابن طاووس، رضی الدین، (۱۴۱۴ق) اقبال الاعمال، چاپ جواد قیومی اصفهانی، قم
- ابن ماجه، بی تا، سنن ابن ماجه، چاپ محمد فؤاد عبدالباقی، دارالفکر.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، (۱۳۰۸ق) لسان العرب، دار الفکر للطباعه و النشر و التوزیع: بیروت
- احمد زینی دحلان، بی تا، الدرر السنیة فی الرد علی الوهابیه، بیروت: المكتبة الثقافی.
- موسوی خمینی، روح الله، (۱۳۷۰ش) آداب الصلوة، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام (ره) - چاپ اول.
- مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳ق)، بحار الانوار، دار احیاء التراث العربی، بیروت، چاپ سوم.
- طباطبائی، سید محمد حسین، (۱۴۱۱ق)، تفسیر المیزان مؤسسته الاعلمی بیروت
- جمعی از نویسندگان، زیر نظر آیه الله مکارم شیرازی، (۱۳۶۳ش) تفسیر نمونه، دارالکتب الاسلامیه طهران، چاپ هشتم
- سمهودی، علی بن عبدالله، (۱۴۰۴ق/۱۹۸۴م) وفاء الوفا باخبار دار المصطفی، چاپ محمد محیی الدین عبدالحمید، بیروت ۱۴۰۴/۱۹۸۴
- سبحانی، جعفر، بی تا، توسل از دیدگاه قرآن و حدیث، پایگاه اطلاع رسانی حضرت آیه الله العظمی جعفر سبحانی
- طبری، احمد بن عبدالله، (۱۳۶۵ق) ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی، قاهره، چاپ افست بیروت.
- قمی، شیخ عباس، (۱۳۸۰) مفاتیح الجنان، ترجمه: موسوی دامغانی، انتشارات علامه، چاپ چهارم.

- فراهیدی، خلیل ابن احمد، (۱۳۸۳) العین، قم، سازمان اوقاف و امور خیریه، انتشارات اسوه، چاپ دوم.
- طبرانی، سلیمان ابن احمد، (۱۴۰۴ق) المعجم الکبیر، انتشارات حمدی عبدالمجید سلفی، بیروت.
- بخاری، محمد ابن اسماعیل، (۱۴۰۱ق) صحیح بخاری، دارالفکر لطباعه و النشر و التوزیع.
- حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۱۴ق) وسائل الشیعه، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، قم، چاپ دوم.